

МІСЦЕ РАННЬОГО ХЕЙАНУ В ІСТОРІЇ ЯПОНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Багато японознавців звертають увагу на особливий характер першого століття епохи Хейан (794—1185), проте по-різному оцінюють його місце в історії японської культури. У статті запропоновано новий, комплексний підхід до цієї проблеми на основі поєднання екологічного, інформаційного та семіотичного підходів. Цей підхід дозволяє також уточнити хронологічні межі зазначеного періоду. Ранній Хейан з цієї точки зору — перехідний період від другої до третьої фази культурного діалогу між Японією та континентом, розпочатого еко-цивілізаційним зламом IV ст. Завершенням раннього Хейану слід вважати початок років Енгі (901—922 рр.).

Доба Хейан (794—1185) віддавна привертає увагу дослідників. Вона відома як "золотий вік" японської культури, її класична пора. Неоднорідність 400-річного періоду Хейан ставить питання про його власну періодизацію. Ще на початку XX ст. Фудзіока Сакутаро: запропонував поділити Хейан на чотири періоди: 1) період Ко:нін — IX ст., 2) період Енгі-Тенряку — X ст., 3) період розквіту клану Фудзівара — XI ст. та 4) період Інсей — майже все XII ст. М. Конрад, використавши цей поділ та об'єднавши другий і третій періоди, виділив три стадії розвитку культури й літератури хейанської аристократії: початкового розвитку, розквіту й занепаду. Першу стадію він характеризує такими словами: "протягом майже ста років триває процес намацування основних жанрів і ліній літератури; триває своєрідна фаза "первинного накопичення" літературних можливостей" [1]. Сібата Мінору, розглядаючи добу Хейан як частину

давнього періоду (*кодай*) японської історії, метафорично описує його у термінах зміни пір року: "якщо порівняти період Асука—Нара [592—793] з весняною порою, коли розкрилися бруньки національної культури, *сторіччя раннього Хейану*, що настало потім,— із літом, коли під купчастими *хмарами* пишно розрісся ліс словесності, то чи не слушно буде назвати період понад півтора століття від років Енгі [901—922] до інсея [2] Сіракави, який зазвичай зветь добою Фудзівара — урожайною осінню?" [3] (курсив мій,— С. К.). Цуда Норітаке власне цьому першому сторіччю (794—893 рр.) залишає назву "Хейан", називаючи час від 894 до 1185 р. періодом Фудзівара [4]. Іенага Сабуро розглядає "початковий Хейан" (794—893) як останній період культури "суспільства *ріцу-рьо*" [5], тобто фактично приплюсовує його до доби Нара [6]. Автори офіційної "Історії культури Японії" кажуть про ранній Хейан як про пере-

хідний період від системи *ріісурьо*: до панування клану Фудзівара [7]. Дж. Сенсом, не вказуючи чітких хронологічних меж, виділяє ранній Хейан як окремий період історії культури, зокрема — релігії [8]. Навіть на мовному рівні саме в цей період завершується становлення фонетичної системи класичної японської мови: якщо процес конвергенції $e^*ë = e$, $i^*i = i$ завершився вже наприкінці VIII ст. (тобто наприкінці доби Нара), то відмінність між *о* та *о* зникла лише в IX—X ст. [9]. Усе це вказує на особливий, до певної міри перехідний характер першого сторіччя Хейану. Проте лишається питання, як оцінити його місце в історії японської культури. Чим все-таки був ранній Хейан — чи "фазою первинного накопичення", періодом підготовки Хейану зрілого (як впливає з концепції М. Й. Конрада), чи періодом занепаду культури доби Нара (Іенага Сабуро:), а чи періодом, коли достигали плоди нарьської культури перед "урожайною осінню" доби Фудзівара (Сібата Мінору)?

Щоби відповісти на це питання, нам потрібна цілісна модель японської культури, яка сприяла б розгляді найзагальніших процесів у ній. Спроби побудови такої моделі стають дедалі актуальнішими, бо світова японістика накопичила вже достатній емпіричний матеріал. Найцікавішою, з нашої точки зору, є спроба польського вченого Веслава Котаньського [10] побудувати таку модель на засадах екологічного підходу до культури як до взаємодії людини з довкіллям. Методологічна основа такого підходу — загальна семантика А. Кожибського. В. Котаньський виділяє чотири сфери людської діяльності (залежно від об'єкта, на який вона спрямована) — біотехніку, демотехніку, гілотехніку й семіотехніку [11]. Кардинальні зміни конфігурації цих сфер діяльності позначають цивілізаційні злами, яких, на думку польського вченого, в історії японської цивілізації було два, й обидва вони спричинені запозиченням досягнень інших цивілізацій: перший злам (IV ст. н. е.) — китайської, другий (XVI ст.) — європейської.

Незалежно від В. Котаньського, схожий підхід пропонує у своїх надзвичайно важливих для нашої проблематики працях 90-х років російський японознавець О. Мещеряков [12, 13]. В основу свого дослідження він, проте, кладе передусім аналіз інформаційних процесів (як всередині культури, так і між культурами). У термінах концепції В. Котаньського це галузь семіотехніки і, частково, демотехніки.

Т. Григор'єва знайшла красивий образ для опису розвитку японської культури: "В історичних зигзагах — то "відкриття", то "закриття" країни — своєрідність її шляху. У цьому сенсі Японію можна порівняти з морською лілеєю — актинією, яка, проковтнувши їжу, закриває мацаки-пелюстки, перетравивши їжу, відкривається, а захопивши нову до-

зу, знову закривається" [14]. Схожу думку висловлює й О. Мещеряков, але він порівнює Японію не з актинією, а з мушлею [15]. Віддавши належне поетичності порівняння, можна, проте, взяти під сумнів постульовану специфічність зазначеного способу існування для Японії. Це — лише окремий випадок загального принципу діалогічності взаємодії культур, проаналізованого Ю. Лотманом (на зовсім іншому матеріалі — російському) [16]. Циклічний процес такого діалогу, розглянутий з точки зору однієї з культур-учасниць, складається з трьох фаз: 1) одностороннє засвоєння чужокультурних текстів; 2) опанування чужої мови — у широкому сенсі слова; 3) трансформація "чужого" у "своє" та продукування власного потоку текстів. Специфіка Японії, як зазначає Ю. Лотман, полягає в *кількісній* характеристиці процесу (його амплітуді): "Приклад японської культури показує, що стан глибокої самоізоляції може змінюватися виключно бурхливою діалоговою ситуацією, що дає на заключній стадії майже вулканічну діяльність зі створення нових текстів і викиду їх у навколишню семіосферу" [17]. По-друге, особливість японської культури в тому, що породжені нею тексти функціонували переважно всередині самої країни, не виходячи за її межі, аж до початку ХХ ст. (коли здобутки японської модернізації привернули увагу світу). О. Мещеряков говорить у зв'язку з цим про односторонню проникність прикордонної мембрани японської культури [18]. Цей момент, спричинений острівним розташуванням, ще потребує дослідження. В усьому іншому для Японії виявляються дійсними універсальні закони діалогу культур, сформульовані Ю. Лотманом у зазначеній праці, зокрема, той, що "вторгнення зовнішніх текстів відіграє роль дестабілізатора та каталізатора, зрушує сили місцевої культури, а не підмінє їх" [19]. О. Мещеряков також твердить, що "зовнішній світ виступав ... у ролі детонатора реформ", але, знов-таки, вбачає в цьому не універсальну закономірність, а "історико-культурну своєрідність Японії" [20].

Як можна інтерпретувати ранній Хейан у термінах вищенаведених підходів? Початок цього періоду позначений двома важливими з семіотичної точки зору подіями: переносом столиці 794 р. (зміною центру семіосфери) та посольством до Китаю 804 р. (новою ін'єкцією текстів ззовні, передусім релігійно-філософського плану). У складі цього посольства відправилися до Китаю Кукай та Сайцьо, що по поверненні до Японії створили новий, типово хейанський різновид буддизму.

Кінець засвоєння "чужого" припадає на 895 рік — рік відмови від посольства до Китаю, початок періоду відносної (м'якої, за висловом В. А. Рубеля) ізоляції. Офіційні стосунки з державами Корейського півострова практично припинилися ще після 779 р.; з Бохаєм (державою, що існу-

вала на території Східної Манчжурії та Примор'я) — 922 р. [21].

"М'яка ізоляція" мала об'єктивні причини [22] — держави Східної Азії (з іншими у Японії в ті часи безпосередніх контактів просто не могло бути) перебували в стані хаосу, започаткованого заколотом Ань Лушаня (755 р.) в танському Китаї та переворотом Кім Янсана (774 р.) в корейському царстві Об'єднана Сілла. Після тимчасового відновлення ладу в імперії Тан (саме тоді відбулася остання потужна ін'єкція китайських текстів до Японії) послідувала нова хвиля хаосу: повстання Хуана Чао в Китаї 874 р. [23], повстання червоноштанних у Кореї 889 р. [24], завоювання Бохаю киданями. Але внутрішньо Японія була вже готова до такої ізоляції: її культурній еліті саме треба було зосередитися на продукуванні власних текстів.

О. Мещеряков звертає увагу на перехід від історичних форм самопізнання (хроніки), пов'язаних, на його думку, з періодом відкритості, до форм поетичних (антології поезії), які відповідають періоду замкненості [25]. Пік творення хронік припадає саме на сторіччя раннього Хейану. Останню історичну хроніку — "*Сандай дзіцуроку*" ("Правдиві записи трьох поколінь") — укладено 901 р., а вже 905 р. розпочинається праця над першою імператорською антологією поезії "*Кокінвакасю*". Таким чином, зазначений перехід припадає на початок років Енгі, які, отже, слід вважати кінцем раннього Хейану.

Показово, що ініціатором "м'якої ізоляції" став Сугавара Міцідзане (845—903) — талановитий інтелектуал, вчений і літератор, однаково вправний у китайській і японській літературних мовах. Вчений-конфуціанець славного роду (його прадід був наставником імператора Камму, батько — голова *Дайгакурьо*; відомства освіти [26]), він втілював у собі повноту володіння китайською (для цього регіону — універсальною) культурою і прагнення творити власну. Обоженний після трагічної смерті у засланні, він і став символом цієї культури — богом науки і мистецтва Темман-Тендзіном.

Таким чином, ранній Хейан був початком третьої фази циклу семіотичного обміну (за Лотманом): перетворення "чужого" в "своє" й початком продукування власних текстів. Засвоєння чужої (китайської) мови відбулося раніше — показово, що Кукай, потрапивши до Китаю 804 р., міг вільно спілкуватися з китайськими інтелектуалами не лише на рівні природної мови (він володів розмовною китайською), а й на рівні вторинних знакових систем — мов китайської культури та її буддійської субкультури. Але був потрібен час на перехідні процеси, на подолання інерції. За цей час Японія (тобто її інтелектуальна й культурна еліта) усвідомила свою самодостатність. Наступний період, який можна назвати середнім Хейаном (доба Фудзівара, за Цудою Норітаке), був творчим "вибухом" японської класичної культури.

1. Конрад Н. И. Японская литература в образцах и очерках.— М.: Наука, 1991 (репринт 1927).— С. 90—91.
2. Инсей — император, що формально зрікся престолу й постригся в ченці, але фактично продовжував керувати державою. Така форма правління була характерна для пізнього Хейану. Її вперше запровадив імператор Сіракава, що зрікся трону 1086 р. Див. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність.— К.: Аквілон-Прес, 1997.— С. 95—99.
3. Shibata M. Ocho bunka,—Tokyo: Bun'eido, 1968.—Р. 8—23.
4. Tsuda N. Handbook of Japanese Art.— Rutland & Tokyo: Charles E. Tuttle Co., 1991.
5. У цьому випадку термін *ріцурьо*: використовується у вузькому сенсі (політико-економічна система періодів Асука — Нара). В. А. Рубель використовує цей термін у широкому сенсі (правова державна система Японії 702—1868 рр.). В цьому, останньому, сенсі *сискмарицурьо*: звісно, продовжувала існувати.
6. Ienaga Saburo. Nihon bunka shi.— Tokyo: Iwanami, 1986.— Р. 75—77. Другу частину періоду Хейан (Фудзівара, за Цудою Норітаке) Ієнага називає "культурою аристократичного суспільства" (*кідзоку сякай*).
7. История культуры Японии. Обзор / Ю. Тадзава, С. Мацубара и др.— Токио: Министерство иностранных дел Японии, 1992 — С. 39 ^ 4.
8. СэнсомДж. Б. Япония: краткая история культуры.— СПб.: Евразия, 1999.— С. 222—232.
9. Сыромятников Н. А. Классический японский язык.— М.: Наука, 1983.—С. 11.
10. Kotanski W. W kregu shintoizmu.— Warszawa: Dialog, 1995.— Т. I.— Р. 19—38.
11. Ibid.— Р. 26—31. Біотехніка спрямована на взаємодію з живими істотами, демотехніка — на керування суспільством та взаємодію з іншими суспільствами, гілотехніка — на взаємодію з неживою матерією, а семіотехніка — на взаємодію зі знаками й сигналами.
12. Мещеряков А. Н. Внешний фактор в истории культуры Японии II Азия — диалог цивилизаций.— СПб.: Гиперион, 1996.—С. 17—55.
13. История Японии.— М.; Институт востоковедения РАН, 1998.— Т. I.— 659 с. О. Мещеряковым написано вступ, ч. 1, ч. 2 (гл. 1, 2) та ч. 3 (гл. 1, пп. 1—3, 6, 7; гл. 2).
14. Григорьева Т. П. Японская художественная традиция.— М.: Наука, 1979.— С. 34.
15. Мещеряков А. Н. Вказ. праця.— С. 22.
16. Лотман Ю. М. Проблема византийского влияния на русскую культуру в типологическом освещении // Лотман Ю. М. Избранные статьи.— Таллинн: Александра, 1992 — Т. I.—С. 121—128.
17. Там само.—С. 127.
18. Мещеряков А. Н. Вказ. праця.— С. 21.
19. Лотман Ю. М. Вказ. праця.— С. 123.
20. Мещеряков А. Н. Вказ. праця.— С. 22.
21. История Японии. Вказ. праця.— Т. I.— С. 161.
22. Рубель В. А. Вказ. праця.— С. 88.
23. Крюков М. В., Малявин В. В., Софронов М. В. Китайский этнос в средние века (VII—XIII вв.).— М.: Наука, 1984.— С. 21.
24. Korea, Its History & Culture.— Vol. 1.History.— SeouhKorean Overseas Information Service, 1994.— Р. 26—27.
25. Мещеряков А. Н. Вказ. праця.— С. 40.
26. История Японии. Вказ. праця.— Т. I.— С. 185.

Kapranov S. V.

THE PLACE OF EARLY HEIAN IN THE HISTORY
OF THE JAPANESE CULTURE

Many scholars point to the peculiarities of the first century of the Heian Age (794—1185), but their estimation of its place in the Japanese cultural history in general is different. In this article, a new complex approach to the problem is proposed. The approach is based on combination of ecological, informational and semiotic approaches. It helps to define more exactly the chronological limits of the period in question. Early Heian from this point of view can be seen as the transitional period from the second to the third phase of the cultural dialogue between Japan and the continent, started with the ecological and civilizational break of IV cent. CE. The beginning of Engi period (901—922) should be considered the end of the Early Heian.